

СЕКЦІЯ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.43

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОМІЩЕННЯ В ПСИХІАТРИЧНИЙ ЗАКЛАД

Андрушко А.В., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та міжнародного кримінального права
Ужгородський національний університет

Стаття присвячена обґрунтуванню доцільності існування кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 Кримінального кодексу України).

Ключові слова: кримінальна відповідальність, незаконне поміщення в психіатричний заклад, криміналізація, кримінальний закон.

Статья посвящена обоснованию целесообразности существования уголовной ответственности за незаконное помещение в психиатрическое учреждение (ст. 151 Уголовного кодекса Украины).

Ключевые слова: уголовная ответственность, незаконное помещение в психиатрическое учреждение, криминализация, уголовный закон.

Andrushko A.V. SOCIAL CONDITIONALITY OF CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL PLACEMENT TO A MENTAL HOSPITAL

The article substantiates the appropriateness of criminal liability for illegal placement to a mental hospital (article 151 of the Criminal Code of Ukraine).

Key words: criminal liability, illegal placement to a mental hospital, criminalization, criminal law.

Постановка проблеми. Чинне кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 Кримінального кодексу України (далі – КК)). Однак на практиці ця стаття застосовується вкрай рідко. З огляду на це важливе значення має встановлення відповідності вказаної кримінально-правової норми потребам суспільства, з'ясування доцільності її існування.

Ступінь розробленості проблеми. Проблемам кримінально-правової протидії незаконному поміщенню особи в психіатричний заклад в юридичній літературі приділяється небагато уваги. Серед науковців, які цікавилися зазначеним питанням, варто згадати К.В. Авдєєву, О.Є. Амосова, Ю.М. Аргунову, І.А. Вартилицьку, В.І. Борисова, Я.Г. Лизогуба, І.М. Тяжкову, М.І. Хавронюка, С.Д. Шапченка та ін. Загалом же можна констатувати, що ця проблематика розглядається переважно на рівні підручників та науково-практичних коментарів. Тому недостатньо дослідженими нині є більшість питань кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. Це стосується і з'ясування обґрунтованості існування відповідної кримінально-правової заборони.

Метою статті є виявлення та аналіз факторів, які зумовили встановлення кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, необхідно зупинитися на тих факторах, сукупність яких однозначно підтверджує доцільність установлення та існування кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. Вважаємо, що до них слід віднести історичні, соціальні, нормативні та кримінологічні чинники, які характеризують ступінь суспільної небезпечності незаконного поміщення в психіатричний заклад і дозволяють говорити про ефективність протидії такому діянню кримінально-правовими засобами.

Історичні фактори. Необхідність протидії використанню психіатрії в немедичних цілях законодавець усвідомив ще на початку минулого століття. Уперше відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад була передбачена в главі 26 «Про злочинні діяння проти особистої свободи» Кримінального уложення 1903 р. (п. 1 ст. 500) [1, с. 99]. Тривалий час не відмовлялася від кримінально-правової протидії таким злочинам і радянська влада: у кримінальних кодексах УСРР 1922 та 1927 рр. існувала окрема стаття про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню. Однак якщо ст. 161 КК 1922 р. за вчинення такого діяння передбачала покарання в вигляді позбавлення волі на строк не менше п'яти років (найтяжчий злочин порівняно з іншими злочинами проти волі особи), то санкція ст. 156 КК 1927 р. була пом'якшена, і винному в учиненні на-

веденого злочину загрожувало позбавлення волі на строк до трьох років [2, с. 327]. На відміну від попередніх кримінальних законів, КК УРСР, прийнятий 28 грудня 1960 р. і введений у дію 1 квітня 1961 р., уже не мав самостійної кримінально-правової норми про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню. Не можна погодитися з К.В. Авдєєвою, яка зазначає, що декриміналізація незаконного поміщення в психіатричний заклад, яка відбулася в КК 1960 р., начебто була зумовлена «відсутністю широкого поширення випадків поміщення в лікарню для душевнохворих завідомо здорової людини» [3; 4, с. 149]. Наведений факт, поза сумнівом, пояснюється зовсім іншими причинами: після короткої «хрущовської відлиги» в Радянському Союзі почалося згорання демократичних процесів, переслідування дисидентів – осіб, які вголос заявляли про свою незгоду з політикою, що провадилася в державі. Режим перейшов від прямих сталінських репресій до «витонченіших» методів боротьби з інаклюдцями, у тому числі шляхом оголошення останніх психічно хворими (як правило, ставився надуманий діагноз «сповільнена шизофренія»), з ізоляцією їх від суспільства у спеціальних психіатричних лікарнях. Найбільших масштабів використання психіатрії для боротьби з політичними інакомислячими набуло в брежнєвські часи. За даними Роберта ван Ворена, генерального секретаря організації «Глобальна ініціатива в психіатрії», яка займається проблемами зловживань та реформ у психіатрії, до спеціальних психлікарень потрапили близько третини радянських дисидентів [5, с. 23]. Таким чином, цілком зрозуміло, що за умови масштабного використання каральної психіатрії в СРСР стаття про кримінальну відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад видавалася в законодавстві зайвою, і радянський законодавець вирішив не включати відповідне діяння до переліку кримінально караних.

У період перебудови радянське керівництво збагнуло, що продовження практики каральної психіатрії суперечить заявам про прагнення СРСР інтегруватися у світове співтовариство. Відмовитися від використання психіатрії в немедичних цілях СРСР змусило й те, що дотримання прав людини у сфері психіатрії було однією з умов Заходу для зняття економічних санкцій з СРСР. Під тиском міжнародного співтовариства радянське керівництво пішло на конкретні кроки, спрямовані на відхід від практики використання психіатрії в немедичних цілях. Так, у 1988 р. у відання МОЗ СРСР були передані 16 спеціальних психлікарень, окремі з них ліквідували. З психіатричного обліку було знято понад мільйон осіб. Політбюро ЦК КПРС прийняло постанову «Про вдосконалення законодавства про умови та порядок надання психіатричної допомоги», що запроваджувала певні правові гарантії надання психіатричної допомоги [6, с. 115]. Крім того, у кримінальне законодавство повернулася стаття про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричну лікарню. Кримінальна відповідальність за це діяння була запроваджена Указом

Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1988 р. Відповідно до нього глава III «Злочини проти життя, здоров'я, волі й гідності особи» Особливої частини КК УРСР була доповнена ст. 123-2 «Незаконне поміщення в психіатричну лікарню». Відповідальність за це діяння передбачає й чинний КК України (ст. 151).

Соціальні фактори. Надання кваліфікованої психіатричної допомоги особам, які страждають на психічні розлади, – важливе завдання сучасної психіатрії. Проте ми змушені констатувати, що історія психіатрії – це далеко не тільки прогресивні досягнення. Існуюча в СРСР практика цинічних та антигуманних поміщень на «лікування» психічно здорових людей залишила «чорну пляму» на цій галузі медицини. Попри відхід від практики використання психіатрії в політичних цілях, випадки поміщення в психіатричний заклад осіб, які не потребують психіатричної допомоги, усе ж мають місце й сьогодні. З огляду на сумнозвісне минуле та неоднозначне сьогодення, ідеться про репутацію психіатрії як такої, про реноме всього психіатричного співтовариства. Ні для кого не секрет, що пересічні громадяни бояться психіатрів і досить рідко звертаються до них навіть у випадку крайньої на те потреби. Причина такого стану речей полягає не лише в малограмотності населення в цьому питанні та в існуючих стереотипах, пов'язаних із соціальною стигматизацією психічних захворювань. Взнаки даються також пережитки радянського минулого, коли психіатрія виконувала репресивні функції. Відновлення репутації вітчизняної психіатрії в суспільній свідомості – важлива й довготривала справа. Значущою, поза сумнівом, є роль професійного середовища в забезпеченні етико-деонтологічних норм і підтриманні високого рівня кваліфікації психіатрів. Однак не обійтися й без кримінально-правових засобів протидії можливим зловживанням у цій сфері.

Нормативні фактори. Згідно з ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ст. 28 Основного Закону гарантує кожному право на повагу до його гідності, а ст. 29 закріплює право на свободу та особисту недоторканність. Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. установлює підстави та порядок госпіталізації до психіатричного закладу осіб, що страждають на психічні захворювання. Передбачені в цьому законі підстави та процедура госпіталізації особи в психіатричний заклад у примусовому порядку спрямовані на те, щоб до такого закладу не потрапляли особи, які цього не потребують.

Однією з юридичних гарантій реалізації вказаних положень є Кримінальний кодекс України, який, маючи своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина від злочинних посягань (ч. 1 ст. 1), передбачив кримінальну відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151). Аналіз ст. 151 КК України дозволяє стверджувати, що вона не суперечить положенням Конституції України та міжнародно-правових актів (Міжнародному пакту про громадянські й політичні права від 16 грудня

1966 р., Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання від 10 грудня 1984 р., Декларації про права розумово відсталих осіб від 20 грудня 1971 р., Принципам ООН захисту психічно хворих осіб та покращення психіатричної допомоги від 17 грудня 1991 р., Гавайської декларації II від 10 липня 1983 р. та ін.).

Дослідження нормативних документів, на наш погляд, дає змогу не тільки встановити відповідність ст. 151 КК України системі правових норм, що так чи інакше стосуються надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, а й (з огляду на викладені нижче причини) з'ясувати доцільність збереження самостійної статті про відповідальність за таке діяння.

Варто зазначити, що кримінальні кодекси Данії (§ 261), Литовської Республіки (ст. 146) та Республіки Болгарія (ст. 142а) розглядають незаконне поміщення особи в психіатричний заклад в якості кваліфікованого (КК Данії) або ж особливо кваліфікованого (КК Литовської Республіки та Республіки Болгарія) складу незаконного позбавлення волі [7, с. 71]. Відповідний підхід цих законодавців, з одного боку, засвідчує розуміння ними підвищеної суспільної небезпеки незаконного поміщення особи в психіатричний заклад порівняно з основним складом незаконного позбавлення волі, з іншого ж – ставить закономірне питання про доцільність виокремлення в вітчизняному кримінальному законі самостійної статті про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад, яка є спеціальною нормою ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини». На наш погляд, така конкуренція норм є цілком виправданою. Як відзначає О.К. Марін, утворення спеціальних норм, що конкурують із загальними, є фактом об'єктивним, а в низці випадків – також і доцільним. Законодавець розробляє детальніші нормативні приписи на підставі вже створених загальних норм, наприклад, для посилення боротьби з деякими видами злочинів, які вважаються найбільш небезпечними, або для того, щоб звернути увагу правозастосовних органів на відмінність характеру й ступеня суспільної небезпечності деяких видів діянь [8, с. 30]. Крім того, О.К. Марін слушно наголошує на тому, що кримінальні закони створюються не лише для юристів, вони мають виховне та превентивне значення; «простий

і зрозумілий текст закону, який установлює відповідальність за конкретні діяння, зміст яких «ясний» для будь-якого громадянина, має важливе профілактичне значення». З огляду на це поряд із загальними нормами в деяких випадках доцільною є поява нових законів, що підкреслюють суспільну небезпечність тих чи інших форм поведінки [8, с. 32]. Таким чином, не варто вважати, що діяння, яке полягає в незаконному поміщенні в психіатричний заклад, виокремлене законодавцем у самостійний склад злочину лише з огляду на специфічне (!) місце, куди незаконно поміщається особа¹, та на спеціального суб'єкта цього діяння. Не можна забувати про більший ступінь суспільної небезпеки цього злочину порівняно зі «звичайним» незаконним позбавленням волі. (Нагадаємо, що КК УСРР 1922 р. незаконне поміщення в психіатричну лікарню розглядав в якості найтяжчого злочину проти волі особи.) Тут слід наголосити, що підхід вітчизняного законодавця, який передбачає менш суворе покарання за незаконне поміщення в психіатричний заклад, ніж за незаконне позбавлення волі, є незрозумілим і хибним. Ця ситуація є яскравим прикладом безсистемності та неузгодженості санкцій у вітчизняному кримінальному законі, порушенням правил пеналізації злочинів.

О.К. Марін підкреслює, що поява конкуруючих норм має бути пов'язана з причинами політичного та юридичного характеру, можливо, навіть зумовлюватися певною соціальною необхідністю [8, с. 33]. На наш погляд, у наведеному випадку ці вимоги дотримані. Вище зазначалося, що відновлення в кримінальному законодавстві статті про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад було вимогою світового співтовариства, реакцією на радянську політику використання психіатрії в політичних цілях. Не випадково відповідальність за вказане діяння нині передбачена здебільшого в кримінальних кодексах пострадянських держав. Виняток становлять лише Данія та Болгарія (колись соціалістична), котрі, як відзначалося, якраз і розглядають незаконне поміщення особи в психіатричний заклад в якості кваліфікованого (чи особливо кваліфікованого) виду незаконного позбавлення волі. Таким чином, самостійна стаття про відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад існує в кримінальному законодавстві тих держав, які свого часу були республіками Радянського Союзу, і де вчинення відповідних діянь і нині не є чимось неймовірним. У цьому контексті заслуговує на увагу той факт, що Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки, прийнятий 6 червня 2001 р., уже не виокремлює відповідного самостійного складу злочину. Вочевидь, у найрозвинутішій колишній республіці Радянського Союзу необхідність у такій статті просто «відпала».

Кримінологічні фактори. Криміналізація незаконного поміщення в психіатричний заклад обумовлена такими кримінологічними факторами, як суспільна небезпечність та відносне поширення таких діянь.

У спеціальній літературі визнається, що основним фактором соціальної зумовлено-

¹ Привертає увагу той факт, що, формулюючи назву ст. 151 КК України та диспозицію її ч. 1, законодавець не формулює її, скажімо, як «Незаконне позбавлення волі шляхом поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи», а дає «специфічне», «особливе» визначення цьому діянню, роблячи акцент на **поміщенні** особи до такого закладу. Такий підхід домінує й у зарубіжному кримінальному законодавстві [7, с. 72]. Відзначимо також, що стаття, яка передбачає відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад, розміщена не після загальної норми (ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»), а чомусь завершує розділ III Особливої частини КК України як така, що встановлює відповідальність за начебто найменш суспільно небезпечне посягання на волю, честь та гідність особи. Вважаємо, що такий підхід законодавця є нелогічним і необґрунтованим.

сті кримінально-правових норм є суспільна небезпечність [9, с. 216], яка, як відомо, полягає в тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, які охороняються кримінальним законом, або ж містить реальну можливість заподіяння такої шкоди. Суспільна небезпечність діяння визначається передовсім значущістю тих суспільних відносин, на які воно посягає, а також тими наслідками, котрі настають у результаті його вчинення. Діяння, що полягає в поміщенні в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи, посягає на такі фундаментальні цінності, як свобода, честь та гідність особи [10, с. 173–174]. Рівень соціальної значущості вказаних цінностей підтверджує необхідність їхньої належної кримінально-правової охорони.

Характеризуючи фактор відносної поширеності розглянутого діяння, відзначимо, що питома вага всіх злочинів проти волі, честі та гідності особи в загальній структурі злочинності зовсім невелика й не перевищує 0,5%. Серед зазначених видів злочинів найпоширенішими є незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК), а також торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК) [11, с. 190]. Що ж стосується аналізованого нами діяння, то в правозастосовній практиці воно трапляється рідко. Так, за 2013 р. органами прокуратури зафіксовано 11 випадків незаконного поміщення в психіатричний заклад, у 2014 – 6, а в 2015 – 16 [12]. Варто відзначити, що незаконне поміщення в психіатричний заклад – злочин, який вчиняється частіше, ніж такі діяння, як підміна дитини (ст. 148 КК) та експлуатація дітей (ст. 150 КК), котрі до офіційної статистичної звітності потрапляють вкрай рідко. Водночас в Єдиному державному реєстрі судових рішень жодного вироку, ухваленого в відповідних кримінальних провадженнях (за ст. 151 КК України), станом на грудень 2016 р. немає.

Використання психіатрії в немедичних цілях рідко фіксується й в інших державах, кримінальне законодавство яких передбачає відповідальність за таке діяння. Згідно з відомостями, які наводить К.В. Авдеева, за період з 1997 по 2001 рр. в Російській Федерації було зареєстровано 38 випадків незаконної госпіталізації до медичної організації, що надає психіатричну допомогу в стаціонарних умовах (ст. 128 КК РФ), а за період з 2006 по 2013 рр. зафіксовано 26 таких злочинів. Проте дослідниця визнає, що реальний стан речей, відображений у ЗМІ, відрізняється від офіційного [3; 4, с. 150]. У цьому контексті відзначимо, що останнім часом правозахисники вголос заговорили про відновлення в путінській Росії радянської практики каральної психіатрії. Репресивна психіатрія в цій державі наразі не застосовується масово й найчастіше обмежується примусовими експертизами, однак тенденція оголошення інакомислячих психічно хворими, поза сумнівом, є небезпечною [13; 14]. Відповідні тривожні сигнали, як відомо, надходять і з території анексованого Росією Криму [15].

Незаконне поміщення в психіатричний заклад – злочин, якому притаманний високий

рівень латентності. У фундаментальному дослідженні феномена латентної злочинності, проведеному колективом російських кримінологів на чолі з професором С.М. Іншаковим, незаконне поміщення в психіатричний стаціонар віднесене до високолатентних злочинів (коефіцієнт латентності – 42) [16, с. 625]. Серед усіх інших діянь, відповідальність за які передбачена в КК РФ, вищий коефіцієнт латентності мають лише такі злочини, як незаконне полювання (46,8), порушення правил охорони водних біологічних ресурсів (58,3), примушування давати показання (60), давання хабара (70) та одержання хабара (75) [16, с. 625]. Навряд чи варто сумніватися в тому, що в Україні маємо подібний стан речей. Причинами цього є недосконалість чинного кримінального законодавства та законодавства, що регулює підстави й порядок надання психіатричної допомоги, відсутність належного зовнішнього та внутрішнього контролю за діяльністю психіатричних закладів, корпоративна кругова порука тощо [17; 18, с. 140].

Наявні в нашому розпорядженні відомості дозволяють стверджувати, що в сучасній Україні аналізований злочин учиняється здебільшого з корисливих мотивів. І.В. Кирилюк, який здійснив спеціальне кримінологічне дослідження злочинності у сфері психіатрії, дійшов висновку про існування своєрідного «бізнесу», який полягає в тому, що в психічно хворих (або ж у тих, кого намагаються видати за таких) забирають житло, яке згодом продають, а виручені кошти привласнюють. У таких обставинах, за даними дослідника, беруть участь різні особи, психіатри ж, зрозуміло, виконують ключову роль [18, с. 142]. У ЗМІ також з'являється інформація про випадки політично вмотивованого застосування психіатрії в Україні. Так, у січні 2011 р. Вінницька правозахисна група звернулася до урядів держав – членів Європейського Союзу з проханням обмежити можливість вільно подорожувати до країн ЄС для українських чиновників та співробітників правоохоронних органів, причетних до переслідувань правозахисників. У зверненні наголошувалося, що «у місті Вінниці прокуратура області намагається запроторити до психіатричної лікарні абсолютно здорову людину – профспілкового діяча та правозахисника Андрія Бондаренка, який відстоює права людей на виплату заробітної плати та захист інших трудових прав». 29 жовтня 2010 р. апеляційний суд Вінницької області виніс ухвалу про призначення примусового психіатричного обстеження Андрію Бондаренку після того, як прокурор заявив, що той має «загострене усвідомлення своїх особистих прав і войовничу, наполегливу готовність відстоювати їх неадекватними способами». Від примусового поміщення в психіатричний заклад опального правозахисника врятувало неправильне оформлення процесуальних документів. Цей інцидент привернув увагу міжнародної правозахисної організації «Amnesty International». Коментуючи наведену ситуацію, експерт організації Гезер Макгілл відзначила: «Існує велика вірогідність того, що примусове психіатричне обстеження Андрія Бондаренка прямо пов'язане з його про-

фесійною діяльністю профспілкового та правозахисного активіста» [19; 20; 21, с. 177]. Не зайве наголосити, що справа Бондаренка – не єдиний відомий випадок використання репресивної психіатрії проти громадських активістів у сучасній Україні [22; 23 та ін.]. За словами вітчизняного правозахисника Анатолія Руденка, «каральна психіатрія діє в Україні як організоване злочинне угруповання, яке виконує замовлення корумпованих чиновників, правоохоронців і політиків по знищенню активістів, які намагаються чинити опір системі» [24]. Доводиться констатувати, що (попри певний суспільний резонанс) з боку компетентних органів державної влади відсутнє належне реагування на подібні інциденти. У той же час цілком очевидно, що в сучасній Україні, на відміну від радянських часів, випадки використання репресивної психіатрії не є системною державною політикою.

На наш погляд, не варто сумніватися, що завжди знайдуться особи, які зацікавлені в тому, аби усунути «зайвих людей» за допомогою психіатрії. Практична психіатрія загалом є зоною ризику порушення фундаментальних прав людини. Саме тому необхідною є кримінально-правова заборона, яка повинна бути пересторогою для тих, хто потенційно може вчинити це діяння. Таким чином, маємо всі підстави стверджувати, що стаття, яка передбачає відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад, має чимале превентивне значення.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що встановлення та існування кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад є обґрунтованим. Основними чинниками, які обумовили криміналізацію вказаного діяння, є історичні, соціальні, нормативні та кримінологічні фактори. Слід також підкреслити, що чинна ст. 151 КК України, попри її недоліки, має велике превентивне значення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уголовное уложение. Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – СПб. : Сенатская типография, 1903. – 144 с.
2. Андрушко А.В. Каральна психіатрія та проблеми кримінально-правової протидії її використанню в Радянському Союзі / А.В. Андрушко // Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми: матеріали XXXII Міжнародної історико-правової конференції (28–31 травня 2015 р., м. Полтава). – Київ – Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 327–331.
3. Авдеева Е.В. Незаконная госпитализация в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях: ретроспективный анализ законодательной регламентации и правоприменения / Е.В. Авдеева // Юридический мир. – 2015. – № 5. – С. 37–41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=21&art=5002>.
4. Авдеева Е.В. Эволюция законодательства, регламентирующего незаконную госпитализацию в медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь в стационарных условиях / Е.В. Авдеева // Проблемы гражданского поступу українського суспільства: філософсько-правові та соціально-психологічні аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 21 січня 2015 р.). – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – С. 148–150.
5. Політичний «безум» Нідерландський советолог Роберт ван Ворен про репресивну психіатрію в СРСР та її видозміни, що дожили до нашого часу // Український тиждень. – 8–14 березня 2013 р. – № 10 (278). – С. 22–23.
6. Карательная психиатрия в России. Доклад о нарушениях прав человека в Российской Федерации при оказании психиатрической помощи. – М. : Международная Хельсинкская Федерация по правам человека, 2004. – 497 с.
7. Андрушко А.В. Кримінально-правова протидія використанню психіатрії в немедичних цілях: порівняльно-правовий аспект / А.В. Андрушко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 14. Том 2. – С. 71–74.
8. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : [монографія] / О.К. Марін. – К. : Атіка, 2003. – 224 с.
9. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
10. Андрушко А.В. Об'єкт незаконного поміщення в психіатричний заклад / А.В. Андрушко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 7. – С. 171–175.
11. Лісняк С.Г. Кримінологічна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи (2010–2014 рр.) / С.Г. Лісняк // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2015. – № 1 (II). – С. 188–195.
12. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2015 рр. // Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
13. Джанполадова Н. Чи повертається каральна психіатрія в Росію? / Н. Джанполадова // Радіо Свобода. – 13 жовтня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/28051281.html>.
14. Кириллова К. Карательная психиатрия: как в России борются с инакомыслием / К. Кириллова // Крым.Реалии. – 12 сентября 2016 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.krymr.com/a/27981326.html>.
15. «Каральну психіатрію» застосували вже до дев'ятьох кримських татар // Укрінформ. – 30 грудня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-krim/2149081-karalnu-psihiatriu-zastosovali-vze-devyatoh-krimskih-tatar.html>.
16. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности : [монография] / под ред. С.М. Иншкова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011. – 839 с.
17. Акимова С.Ю. Латентная преступность в сфере психиатрии / С.Ю. Акимова // Организованная преступность, терроризм, коррупция в их проявлениях и борьба с ними. – М. : Рос. криминол. ассоц.; НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 2005. – С. 194–200.
18. Кирилук І.В. Злочинність у сфері психіатрії: особливості, детермінанти та шляхи запобігання / І.В. Кирилук // Вісник академії адвокатури України. – 2011. – Число 3 (22). – С. 140–148.
19. Кузьо Т. Повернення до радянської каральної психіатрії? / Т. Кузьо // Українська правда. Блоги. – 11 листопада 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kuzyo/4cdc0db627631/>.
20. Пархомчук Т. Відродження каральної психіатрії? / Т. Пархомчук // Дзеркало тижня. – 29 грудня 2010 р. – № 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vidrodzhennya_karalnoyi_psihiatriyi.html.
21. Чернушенко Д.А. Стандарти ООН щодо забезпечення прав користувачів психіатричної допомоги / Д.А. Чернушенко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 173–181.
22. Басмат О. Каральна психіатрія знову повертається в Україну? / О. Басмат // Українська правда. – 26 червня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/06/26/6967468/>.
23. Мороз Д. Влада хоче закрити мені рота, запроторивши до психушки – Раїса Радченко / Д. Мороз // Радіо Свобода. – 15 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/25047080.html>.
24. В Україні діє каральна психіатрія, яка знищує незручних владі людей? // UkrPress.info. – 21 грудня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrpress.info/2016/12/21/v-ukrayini-die-karalna-psihiatriya-yak-znischue-nezruchnih-vladi-lyudey/>.